

ПРОБЛЕМАТИКА УНІФІКАЦІЇ ПОНЯТТЯ “ЧЛЕН СІМ’Ї” В РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА УКРАЇНИ

ЗУБИК Віталій Романович - аспірант третього курсу кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету Західноукраїнського національного університету

УДК: 347.6

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8597-9320>

DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.3.15>

Постановка проблеми

У сучасній юридичній науці та національному законодавстві поняття «член сім’ї» відіграє ключову роль у визначенні кола осіб, які входять до складу сім’ї, користуються передбаченими законом правами, виконують обов’язки та несуть відповідальність. Водночас зміст цієї правової категорії залишається дискусійним і неоднозначним як у доктрині, так і в нормативному регулюванні.

Незважаючи на неодноразові спроби сформулювати чітке нормативне визначення, правозастосовна практика свідчить про існування різних підходів до тлумачення поняття «член сім’ї» у цивільному, сімейному, житловому, соціальному та кримінальному процесуальному праві. Така варіативність ускладнює єдність правового регулювання та породжує труднощі в застосуванні законодавства судами.

У зв’язку з цим особливої актуальності набуває комплексний аналіз поняття «член сім’ї» в контексті сучасної правової доктрини, законодавчих положень і судової практики. Такий аналіз дозволяє не лише систематизувати нормативні конструкції та судові підходи до застосування цього терміна, але й критично осмислити наукові позиції щодо його сутності та правової природи. Відмінності в галузевому розумінні цієї категорії зумовлюють необхідність обговорення доцільності законодавчої уніфікації або, навпаки, збереження спеціальних підходів у межах окремих галузей права.

Стан дослідження проблеми

Питання визначення та тлумачення поняття «член сім’ї» у правовій доктрині стало предметом наукових досліджень таких учених, як: Лукасевич-Крутник І. С., Парашук Л. Г, Розгон О. В., Чернега В. М., Ватрас В. А., Демків Р. Я., Червоний Ю. С., Гаврік Р. О., Логвінова М. В., Сердечна І. Л. та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою наукового дослідження є комплексний аналіз правової природи поняття «член сім’ї» в правовій доктрині, національному законодавстві та судовій практиці, зокрема в рішеннях Європейського суду з прав людини. Дослідження спрямоване на з’ясування доцільності розроблення уніфікованого підходу до тлумачення цього поняття з урахуванням міжгалузевих особливостей, а також на визначення ключових правових критеріїв для встановлення належності особи до складу сім’ї.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі поняття «член сім’ї» з урахуванням його тлумачення в різних галузях права, законодавстві України та практиці Європейського суду з прав людини, а також в обґрунтуванні необхідності застосування гнучкого підходу замість уніфікованого визначення.

Виклад основного матеріалу

Визначення поняття «член сім'ї» вимагає першочергового звернення до основного нормативно-правового акта, що регулює сімейноправові відносини, – Сімейного кодексу України (надалі – «Кодекс»). Згідно зі статтею 3 Кодексу, сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права й обов'язки [1].

Проте в низці інших нормативних актів поняття «член сім'ї» набуває більш чіткого і розгорнутого визначення, що свідчить про відсутність єдиного підходу до його тлумачення і застосування в різних правових галузях.

Як приклади можна навести такі законодавчі положення:

- члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть усі обов'язки, що випливають з договору найму жилого приміщення. До членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки. Членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство (ст. 64 Житлового кодексу України) [3];

- близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України) [2];

- члени сім'ї абонента - особи, які зареєстровані і проживають разом з абонентом в одному житловому приміщенні (п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 року № 295 «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг») [4];

- до членів сім'ї особи з інвалідністю належать громадяни України, які проживають разом з нею, пов'язані спільним по-

бутом, мають взаємні права та обов'язки на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, опіки або піклування над неповнолітніми дітьми, а також на інших підставах, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, та місце проживання яких зареєстровано в Україні в установленому законодавством порядку. (п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 року № 999 «Деякі питання соціального захисту осіб з інвалідністю») [5];

- до членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, зазначених у цій статті, належать: батьки, один з подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому пенсія чи ні, діти, які не мають (і не мали) своїх сімей, діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття, діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти, утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія (ст. 10 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») [6].

Таким чином, у законодавстві спостерігається розбіжність у формулюваннях і критеріях визначення категорії «член сім'ї», що унеможливує застосування єдиного підходу в різних галузях права. Кожна правова сфера акцентує увагу на понятті «член сім'ї» відповідно до цілей регулювання: житлове право – на спільному проживанні та користуванні житлом; кримінально-процесуальне – на кровному спорідненні та юридичних зв'язках; адміністративне – на реєстрації за однією адресою; соціальне право – на взаємних правах і обов'язках; право соціального захисту ветеранів – на гарантіях для сімей загиблих.

Дослідження Лукасевич-Крутник І. С. та Паращук Л. Г. дозволяє зробити висновок, що в законодавстві України не закріплено єдиного підходу до поняття «члени сім'ї». У різних кодексах, законах, підзаконних актах, міжнародних договорах поняття «члени сім'ї» формулюється залежно від сфери застосування нормативного акту. До членів сім'ї можна віднести фізичних осіб, правовий зв'язок між якими виник внаслідок кровного споріднення, шлюбу, усиновлен-

ня, інших підстав, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства, які мають спільне проживання, спільний побут, взаємні права й обов’язки [11, с. 150].

Також це питання було предметом розгляду в Постанові Верховного Суду України від 25 грудня 2024 року у справі № 209/2893/22, де зазначено, що законодавством не передбачено вичерпного переліку членів сім’ї та визначено критерії, за наявності яких особи складають сім’ю. Такими критеріями віднесення до кола членів однієї сім’ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважних причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов’язки осіб, які об’єдналися для спільного проживання [10].

На підтвердження вказаного можна навести рішення Конституційного Суду України від 03 червня 1999 року № 5-рп/99 у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім’ї». Згідно з абзацом п’ятим пункту 6 мотивувальної частини членами сім’ї є, зокрема, особи, які постійно з ним мешкають і ведуть спільне господарство. До таких осіб належать не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають з особою в безпосередніх родинних зв’язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки й інші). Обов’язковими умовами для визнання їх членами сім’ї, крім спільного проживання, є: ведення спільного господарства, тобто наявність спільних витрат, спільного бюджету, спільного харчування, купівля майна для спільного користування, участь у витратах та утримання житла, його ремонт, надання взаємної допомоги, наявність усних чи письмових домовленостей про порядок користування житловим приміщенням, інших обставин, які засвідчують реальність сімейних відносин [9].

Позицію, близьку до вітчизняної, підтримує і Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), підтвердив важливість поняття сімейного зв’язку та підкреслив, що для визнання особи членом сім’ї необхідне спіль-

не проживання, що є основним критерієм для визначення сімейних відносин. ЄСПЛ у справі «Лазоріва проти України» (Заява № 6878/14) визначив, що аргумент заявниці про те, що вона встановила сімейні стосунки або зв’язки зі своїм племінником, не підтверджується достатніми доказами або переконливими доводами. Дитина не проживала разом із заявницею, і вона посилалася лише на один свій приїзд до неї протягом приблизно п’яти років, у період з 2007 до 2012 роки (див. пункт 12 та, для порівняння, наприклад, рішення у справах «Моретті та Бенетті проти Італії» (Moretti and Benedetti v. Italy), заява № 16318/07, пункти 49, 50, від 27 квітня 2010 року, та «Харрудж проти Франції» (Haggoudj v. France), заява № 43631/09, пункт 46, від 04 жовтня 2012 року; див. також рішення у справі «Бойл проти Сполученого Королівства» (Boyle v. the United Kingdom), заява № 16580/90, Збірка рішень Комісії від 09 лютого 1993 року, пункти 41-47, та ухвалу щодо прийнятності у справі «Цапм’єрі проти Італії» (Zampieri v. Italie), заява № 58194/00, від 03 червня 2004 року, у яких Комісія та Суд відповідно визнали численні контакти між заявниками та дітьми їхніх братів і сестер, а також те, що вони провели разом велику кількість вихідних днів та (у справі «Цапм’єрі проти Італії» (Zampieri v. Italie)) частину шкільних канікул, основними підставами для висновку про наявність родинних зв’язків між ними. Отже, стосунки або зв’язок заявниці з її племінником не є таким, що підпадає під визначення «сімейного життя». Крім того, щодо її можливого наміру встановити «сімейне життя» зі своїм племінником, ставши його опікуном, Суд нагадує, що стаття 8 не гарантує право на створення сім’ї [8].

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) вказав, що поняття «сімейне життя» у статті 8 не обмежується виключно відносинами, заснованими на шлюбі, і може охоплювати інші фактичні «сімейні зв’язки», коли сторони проживають разом поза шлюбом (див. останнє рішення у справі «Кіган проти Ірландії» (Keegan v. Ireland) від 26 травня 1994 року, Series A № 290, с. 17-18, pp. 44). Хоча, як правило, спільне проживання може бути вимогою для таких відносин, у виняткових

випадках інші фактори також можуть слугувати для демонстрації того, що відносини мають достатню постійність для створення де-факто «сімейних зв'язків»; саме так відбувається у цій справі, оскільки з 1987 року в пані Крун та пана Зеррука народилося четверо дітей. Проте варто зауважити, що навіть у межах цього рішення присутнє різне бачення цього питання, оскільки в окремій думці суддя Міфсуд Боннічі зазначає свою позицію: «сімейне життя» обов'язково передбачає «спільне проживання як сім'я». Виняток становлять обставини, пов'язані з необхідністю, тобто розлуки, спричинені роботою, хворобою або іншими потребами самої сім'ї. Таким чином, вимушене або примусове проживання окремо, безумовно, є визнаним винятком. Але так само очевидно, що це не стосується випадків, коли розлука є абсолютно добровільною. Якщо вона добровільна, то очевидно, що член або члени сім'ї, які так чинять, зробили вибір проти сімейного життя, проти спільного проживання як сім'я [7].

На думку деяких учених, поняття «спільне життя» охоплює не лише спільне проживання, спільний побут, ведення спільного господарства, але й поняття взаємної моральної та матеріальної підтримки, взаємну спільність сімейних інтересів, взаємну потребу людей у постійному спілкуванні один з одним (В.І. Бошко, В.О. Рясенцев, І.В. Жилінкова). Учені підтримують таку точку зору, оскільки поняття «спільне життя» є точною узагальненою характеристикою специфічних відносин, що пов'язують членів сім'ї [12, с. 88].

Таким чином, визначення членів сім'ї виходить за межі виключно юридичних відносин, що підтверджується рішеннями Європейського суду з прав людини, і охоплює поняття спільного життя, взаємних інтересів та підтримки. Як зауважує Сердечна І. Л., член сім'ї в сімейно-правовому аспекті – це особа, що має тісний правовий зв'язок із сім'єю, який базується на шлюбі, спорідненні, усиновленні або інших формах влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас член сім'ї характеризується спільністю життя та інтересів, а також наявністю взаємних

прав і обов'язків, передбачених сімейним законодавством [13, с. 93].

Це розширене тлумачення сприяє більш гнучкому підходу до визначення сімейних відносин і відображає соціальну реальність, де крім формальних юридичних зв'язків, важливими є фактичні обставини спільного проживання та взаємодопомоги. Такий підхід дозволяє краще враховувати інтереси осіб, що фактично утворюють сімейні спільноти, навіть за відсутності формального оформлення стосунків.

Висновки

Проведений комплексний аналіз законодавчих норм, наукової доктрини, а також судової практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, свідчить про відсутність єдиного, уніфікованого підходу до визначення поняття «член сім'ї» в українському праві. Кожна галузь права – цивільна, сімейна, житлова, кримінальна, соціальна та інші – з огляду на власні функціональні завдання і регулятивні цілі виокремлює різні критерії та ознаки, які відповідають специфіці правових відносин у цій сфері.

Враховуючи зазначене, спроба впровадження єдиного нормативного визначення поняття «член сім'ї», яке б універсально застосовувалось у всіх галузях права, є не лише проблематичною, а й потенційно недоцільною. Кожна сфера правового регулювання має свої специфічні завдання, для виконання яких потрібні диференційовані критерії та підходи до визначення кола осіб, які вважаються членами сім'ї.

Отже, результати дослідження підтверджують необхідність збереження диференційованого підходу до визначення поняття «член сім'ї» в різних галузях права, з одночасним удосконаленням міжгалузевої координації та узгодженості, що сприятиме підвищенню якості законодавства та забезпеченню захисту прав і інтересів громадян.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

3. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 р. № 5464-X URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2012 року № 295 «Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF> (дата звернення: 12.03.2025).

5. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 2006 року № 999 «Деякі питання соціального захисту осіб з інвалідністю». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF> (дата звернення: 12.03.2025).

6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

7. European Court of Human Rights. *Case of Kroon and Others v. the Netherlands* (Application No. 18535/91), Judgment of 27 October 1994 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904>.

8. European Court of Human Rights. *Case of Morelli and Benedetti v. Italy* (Application No. 16318/07), Judgment of 27 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119838>.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частин шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03 червня 1999 року № 1-8/99). URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/204858204923> (дата звернення: 12.03.2025).

10. Постанова Верховного Суду України від 25 грудня 2024 року у справі № 209/2893/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124084938> (дата звернення: 12.03.2025).

11. Лукасевич-Крутник І., Паращук Л. ПОНЯТТЯ «ЧЛЕНИ СІМ'Ї» ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Т. 4 (40). С. 146–154.

12. Ватрас В. А. Поняття «сім'я» у сімейному праві України / В. А. Ватрас // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 83-91.

13. Сердечна І. Л. До питання про поняття «член сім'ї» в сімейному праві: нормативний та доктринальний підходи / І. Л. Сердечна // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4. – С. 88-95.

References

1. Family Code of Ukraine dated 10 January 2002 No. 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (accessed: 12.03.2025).

2. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 13 April 2012 No. 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed: 12.03.2025).

3. Housing Code of Ukraine dated 30 June 1983 No. 5464-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (accessed: 12.03.2025).

4. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 11 April 2012 No. 295 “On Approval of the Rules for Providing and Receiving Telecommunication Services.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/295-2012-%D0%BF> (accessed: 12.03.2025).

5. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 19 July 2006 No. 999 “Certain Issues of Social Protection of Persons with Disabilities.” URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/999-2006-%D0%BF> (accessed: 12.03.2025).

6. On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection: Law of Ukraine dated 22 October 1993 No. 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (accessed: 12.03.2025).

7. European Court of Human Rights. Case of Kroon and Others v. the Netherlands (Application No. 18535/91), Judgment of 27 October 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57904>.

8. European Court of Human Rights. Case of Moretti and Benedetti v. Italy (Application No. 16318/07), Judgment of 27 April 2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119838>.

9. Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the constitutional submission case by the Security Service of Ukraine, State Committee of Oil, Gas and Oil Refining Industry of Ukraine, Ministry of Finance of Ukraine regarding official interpretation of paragraph 6 of Article 12 of the Law of Ukraine “On Social Protection of Servicemen and Their Families,” parts four and five of Article 22 of the Law of Ukraine “On Militia,” and part six of Article 22 of the Law of Ukraine “On Fire Safety” (case on official interpretation of the term “family member” dated 03 June 1999 No. 1-8/99). URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/204858204923> (accessed: 12.03.2025).

10. Resolution of the Supreme Court of Ukraine dated 25 December 2024 in case No. 209/2893/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124084938> (accessed: 12.03.2025).

11. Lukasevich-Krutnyk I., Parashchuk L. The Concept of “Family Members” under the Legislation of Ukraine and the European Union. *Current Issues of Jurisprudence*. 2024. Vol. 4 (40). Pp. 146–154.

12. Vatras V. A. The Concept of “Family” in Family Law of Ukraine / V. A. Vatras // *Forum of Law*. – 2009. – No. 1. – Pp. 83-91.

13. Serdechna I. L. On the Issue of the Concept of “Family Member” in Family Law: Normative and Doctrinal Approaches / I. L. Serdechna // *University Scientific Notes*. – 2014. – No. 4. – Pp. 88-95.

Zubyk V.

zubykvitalik@gmail.com

**THE PROBLEM OF UNIFIING
THE CONCEPT OF “FAMILY
MEMBER” IN VARIOUS BRANCHES
OF UKRAINIAN LAW**

The legal category of “family member” is examined through the lens of theoretical concepts, legislative acts, judicial practice, and the case law of the European Court of Human Rights in Ukrainian law. The study reveals the absence of a unified legal definition, which complicates its consistent application across various branches of law. Differences in interpretation within civil, family, housing, social protection, and criminal procedure law are analyzed, highlighting the influence of the specific legal purpose and context on the concept’s meaning. It is demonstrated that each legal field emphasizes different criteria – such as cohabitation, kinship, mutual rights and obligations, or legal registration – reflecting the interdisciplinary and multifaceted nature of the term. The impracticality of adopting a universal definition is substantiated, and the need for a flexible, criteria-based approach adapted to the objectives of each legal regulation is justified.

Keywords: family, family member, legal category, legislation, legal regulation, judicial practice.